

7. Кривошина Б. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: дис... канд. іст. наук. Луцьк, 2004. 152 с.
8. Рєєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004. 480 с.
9. Рєєнт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз // Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 3–37.
10. Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції (14–15 травня 1998 р.). К., 1998. 251 с.
11. «Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни)»: тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Київ-Черкаси, 25–26 вересня 2014 року). Київ, 2014. 151 с.
12. Попик С. Українці в Австрії, 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. К.; Чернівці: Золоті литаври, 1999. 235 с.

Оксана ВАЛІОН

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського
національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна, а також низка інших збройних сутичок в сучасному світі, на жаль, актуалізують військову тематику. У цьому контексті досвід Першої світової війни слугує пересторогою як локальний військовий конфлікт може перерости у глобальне воєнне зіткнення зі значними масштабами втрат та руйнівними наслідками. Показником наростання суперечностей, що може їх вирішити або загострити, була міжнародна політика. Саме від неї залежить сценарій розгортання боротьби між державами та його розв'язання: дипломатичний, силовий чи агресивний. Останній був в основі Першої світової війни, коли у Європі було утворено два військово-політичні блоки – Троїстий союз і Антанта, суперечності між якими вивели систему міжнародних відносин на межу війни.

На міжнародну ситуацію останньої третини XIX – початку XX ст. вплинули результати франко-прусської війни 1870–1871 рр., що завершилася поразкою Франції. Вона поступилася Німецькій імперії, яка об'єдналася в єдину державу під час війни, двома промисловими територіями – Ельзас і Лотарингією, а також заплатила їй значну контрибуцію у розмірі 5 млрд франків. У зв'язку з цим, центральними на наступні десятиліття стали франко-німецькі суперечності. У Франції зростали реваншистські настрої щодо повернення зазначених територій. Німеччина, в особі першого канцлера Отто фон Бісмарка формувала низку зовнішньополітичних союзів з метою ізоляції Франції.

6 червня 1873 р. за ініціативою Бісмарка підписано Союз трьох імператорів між Німецькою імперією (Вільгельм I), росією (Олександр II) та Австро-Угорщиною (Франц Йосиф I), який не був міцним, адже жодна із сторін не хотіла його дотримуватися. Погіршення відносин між росією та Німеччиною відбулося під час завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Незважаючи на російську перемогу, що фіксувалася за Сан-Стефанським попереднім мирним договором 3 березня 1878 р., на Берлінському конгресі 13 червня – 13 липня 1878 р., де посередником виступив О. ф. Бісмарк, умови попереднього договору змінено не на користь росії та слов'янських народів Балканського півострова. З цього приводу українська дослідниця С. Бобилева зазначала, що О. фон Бісмарк боявся посилення росії, тому Німеччина, як і Англія та Австро-Угорщина, зайняла на Берлінському конгресі антиросійську позицію [1, с. 319].

Події на Балканах загострили російсько-німецькі протиріччя та сприяли формуванню австро-німецького союзу, що був підписаний 7 жовтня 1879 р. і скерований проти росії. У документі, про створення Двоїстого союзу між Німеччиною і Австро-Угорщиною, зокрема, зазначено: «Якщо одна з обох

імперій... зазнає нападу з боку Росії, то обидві високі Договірні сторони зобов'язані виступити на допомогу одна одній з усією сукупністю військових сил своїх імперій і, відповідно, укласти мир тільки спільно і за взаємною згодою» [2, с. 231]. Зауважимо, що договір підписано на п'ять років, але він включно до Першої світової війни поновлювався.

Австро-німецький союз трансформувався у Троїстий, з приєднанням до нього 20 травня 1882 р. Італії. Вступ якої до цього об'єднання зумовлено колоніальними суперечностями із Францією за Туніс. Поступившись цією північноафриканською територією, Італія схилилася до ворожого проти Франції союзу. Разом з тим, між Італією та Австро-Угорщиною були територіальні суперечності за Трієст, Трієнтіно та Південний Тіроль. Адже в ході Рісорджименто ці землі звільнено військами італійських революціонерів, проте австрійці ними не поступилися аж до завершення Першої світової війни. У цьому контексті О. фон Бісмарк зазначав Італії, що «...шлях у Берлін лежить через Відень». Аргументи італійської дипломатії вичерпалися, оскільки країна була зацікавлена в укладанні союзу із монархічною Німеччиною.

У договорі про створення Троїстого союзу між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією зазначалося, що держави «...не вступають до жодного союзу або зобов'язань, спрямованих проти однієї з цих держав... і... обіцяють взаємну підтримку один одному у межах власних інтересів» (стаття 1). Німеччина та Австро-Угорщина надають Італії підтримку у випадку «...нападу Франції... Такий же обов'язок має Італія у випадку не викликаного прямо нападу Франції на Німеччину» (стаття 2). Стаття 4 засвідчувала, «...якщо будь-яка велика держава, яка не бере участі в цьому договорі, почала б загрожувати безпеці території однієї з... сторін, і сторона виявилася б тим самим вимушеною оголосити їй війну, обидві інші зобов'язуються дотримуватися щодо союзниці доброзичливого нейтралітету». Стаття 7 засвідчувала, що «договір буде чинним упродовж п'яти років...» [2, с. 232–233]. Проте згодом договір, який завершив формування військово-політичного блоку – Троїстий союз, неодноразово відновлювався.

Надалі дипломатія О. ф. Бісмарка скеровувалася на недопущення франко-російського зближення. Він розумів небезпеку війни на два фронти, тому прагнув знешкодити росію, не дати їй можливості виступити на боці Франції проти Німеччини [1, с. 319]. 18 червня 1881 р. підписано австро-німецько-російський договір про нейтралітет, який, втім не тривав довго. У 1887 р. відбулося укладання двосторонньої угоди між Німеччиною та росією, що отримала назву «договору перестрахування». Однак ця угода не давала повного нейтралітету росії у випадку франко-німецької війни. Як показали воєнні тривоги 1875 та 1887 рр., росія виступала проти нового розгрому Франції з боку Німеччини.

Подальший курс Німеччини на зовнішній арені пов'язано із політикою нового імператора Вільгельма II, який очолив німецький престол у 1888 р. Дещо згодом, 17 березня 1890 р. відбулася відставка О. ф. Бісмарка, оскільки нестримне бажання Вільгельма II виступати особисто в політиці, посварило його з канцлером, який звик зустрічати безумовну покору від імператора [1, с. 296]. «Континентальна політика», ідеологом якої був «залізний канцлер» поступилася «світової», яку уособлював імператор Вільгельм II, згідно з якою у Німеччини в усіх частинах світу були власні інтереси. Акцент на розширення колоніальної експансії, створення і діяльність Пангерманського союзу, зростання мілітаризму були складовими німецького курсу щодо встановлення світового панування.

Франко-німецькі протиріччя, погіршення відносин між росією та Німеччиною («договір перестрахування» за наступника О. ф. Бісмарка не поновили), створення Троїстого союзу слугували передумовами для франко-російського зближення. У 1891 р. між Францією та росією підписано консультативний пакт, а

в 1892 р. – таємна військова конвенція, ратифікована у 1893–1894 рр. [3, с. 123]. Зазначимо, що у франко-російській військовій конвенції наголошувалося: «Якщо Франція зазнає нападу з боку Німеччини або Італії, підтриманої Німеччиною, Росія застосує всі війська, які вона може мати у своєму розпорядженні для нападу на Німеччину. Якщо Росія зазнає нападу Німеччини чи Австрії, підтриманої Німеччиною, Франція застосує всі війська, які може мати у своєму розпорядженні для нападу на Німеччину» [1, с. 238]. У шостій статті вказаного документа зазначалося, що Конвенція буде чинною доти, доки і Троїстий союз.

На межі XIX–XX ст. загострилася колоніальна боротьба за переділ світу, що доповнилася прагненням окремих держав, зокрема, Німеччини розподілити вже поділені території. Державою, що в цьому часі володіла найбільшою часткою колоній, була Великобританія. У зовнішній політиці країна дотримувалася принципу «блискучої ізоляції», що передбачав утримання від тривалих союзницьких зобов'язань. Втім, на початку XX ст. Великобританія зіткнулася із гострим суперництвом з боку Німеччини, що спонукало її змінити свій зовнішньополітичний курс. Англо-німецький антагонізм на межі XIX–XX ст. концентрувався у трьох площинах: колоніальній, коли Німеччина у «боротьбі за місце під сонцем» претендувала на англійські колоніальні володіння у багатьох регіонах світу, економічній – посилення економічного зростання Німеччини призвело до англо-німецької торговельної конкуренції; військово-морській – розбудова німецької військово-морських сил, будівництво дредноутів насторожувало «володарку морів» Великобританію.

Здебільшого через англо-німецькі протиріччя Великобританія вийшла із політики «блискучої ізоляції» і підписала угоду із Францією 8 квітня 1904 р. у Лондоні. В історії вона отримала назву «сердечної угоди», оскільки передбачала розподіл об'єктів колоніальних протиріч між цими державами. Зазначимо, що впродовж тривалого часу Великобританія і Франція були колоніальними суперниками, зокрема, в Африці та Азії. Однак, наявність спільного ворога в особі Німеччини спонукала їх до порозуміння та врегулювання суперечливих позицій. Так, згідно угоди про створення англо-французької Антанти, Франція визнавала права Великобританії на Єгипет. Тоді як Великобританія підтримувала Францію у домінуванні над Марокко.

Завдяки різним дипломатичним комбінаціям Німеччина прагнула не допустити приєднання до англо-французького союзу росії. Проте погіршення російсько-німецьких протиріч на Балканах і Близькому Сході, а також зусилля Франції, яка надавала російському уряду фінансові позики та схилила до союзу із Великобританією, призвели до укладання англо-російської угоди. Ці дві країни також були колоніальними суперниками, тому англо-російська угода, підписана 31 серпня 1907 р. у Петербурзі, розмежовувала спірні колоніальні об'єкти. Згідно Конвенції між росією та Великою Британією у справах Персії, Афганістану та Тибету від 1907 р., Персія була розподілена на англійську та російську сфери впливу, а також нейтральну частину, що була зоною вільного суперництва обох держав. Афганістан був визнаний сферою інтересів Великої Британії, а Тибет оголошувався територіально недоторканим.

Таким чином, розвиток міжнародних відносин в останній третині XIX – на початку XX ст. позначено створенням у Європі двох військово-політичних угруповань – Троїстого Союзу і Антанти, боротьба між якими призвела до Першої світової війни. Регіоном, з якого вона розпочалася стали Балкани, де австро-сербський конфлікт з локального переріс у Велику війну.

Список використаних джерел

1. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. За ред. Н. Є Бойцун. Д.: РВВ ДНУ, 2003. 528 с.
2. Практикум з курсу «Історія країн Західної Європи та Північної Америки нового часу». Для студентів історичного факультету. Друга частина. Укладач Богдана Сипко. Львів: Видавництво «Левада», 2023. 281 с.
3. Турчин Я. Б. Історія міжнародних відносин (від Стародавнього світу до початку ХХ ст.): навч. посіб. / Я. Б. Турчин, Р. Б. Демчишак, Т. І. Плазова. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. 140 с.

Ярослав СЕКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ВИТОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Роль націоналізму в початку Першої світової війни не зводиться лише до вбивства сербським націоналістом спадкоємця австро-угорського престолу. Цей факт лежить на поверхні, і не викликає жодних заперечень у дослідників політичної історії. Зрештою, сараєвське вбивство не так пояснювало націоналізм, як вказувало на нього. Куди цікавіше з'ясувати причини появи сербських націоналістів у Сараєво 28 червня 1914 р. Це розширює пошук в «пороховому погребі» Європи – Балканах, начиненому різного роду націоналістичними пристрастями й безкомпромісністю. Однак навіть такий погляд – надто обмежений, і не охоплює проблему в цілому.

У політичній історії вичерпно описано окремі державні націоналізми та національні рухи напередодні Великої війни, а також їхню роль в ескалації запуску механізмів війни. Тож наша увага звернена на феноменологічний аналіз ролі націоналізму та його впливі на європейське суспільство. У такому контексті визначальна роль націоналізму полягала у «перекодуванні» характеру напруги з традиційного конфлікту держав, очолюваних монархами, на конфлікт націй, і втягуванні у нього широкого загалу не лише як об'єктів пропаганди, а реальних учасників конфлікту. Це визначало не лише затяжний та масштабний, але й модернізаційний характер Першої світової війни з огляду на використання усіма воюючими державами «національних карт». Її підсумком стало переформатування системи міжнародних відносин на основі малозрозумілого, але надзвичайно привабливого гасла «права нації на самовизначення».

У публіцистиці й науковій літературі повоєнного часу і аж до сьогодні націоналізму добряче «дісталось» за розв'язування, тривалість і жорстокість війни [1]. Однак якщо облишити упередженість й емоції, то стає очевидним, що націоналізм не був єдиним системним чинником, який викликав «європейську катастрофу». Він лише один із численних «ізмів», які пробивалися з-під фундаменту традиційної Європи, й мислили себе представниками справжньої сучасності. І все ж, цей «один із» надто специфічний, аби просто згадувати його в переліку.

Націоналізм був складним феноменом, що розвивався у декількох пов'язаних між собою площинах: як процес утворення і становлення націй, система поглядів на світ, як політичний рух, як мова і символіка націй, як почуття приналежності до нації [2, с. 14]. Історично вони виникали не одночасно, але при цьому розвивалися у взаємному переплетенні. І саме завдяки цьому досягався значний вплив націоналізму на сучасну європейську історію.

Відправною точкою трансформації націоналізму варто назвати початок 1870-х рр., коли завершилися два його взірцеві проекти – німецький та італійський. Звернемо увагу на те, що це завершення мало одну важливу спільну рису: